

מכירת יוסף

מי פעל עם א-ל¹

בפרשת מכירת יוסף באה לידי בטוי בצורה ברורה ביותר השתתפותו של הקב"ה במהלך ההסטוריה של עם ישראל. פרשה זו, המתנהלת בשני מישורים, מהווה למוד חשוב לדורות בהבנת תהליכים הסטוריים שלמים אשר בהם פועלים בני אדם כאילו על-פי שקוליהם והחלטותיהם, בעוד שלמעשה הקב"ה הוא אשר מכוון ומנחה את המהלכים ליעדם. ואכן בפרשה זו מודה יוסף, לאחר מסכת שלמה של עגמת נפש לכל הנוגעים בדבר, כי "לא אתם שלחתם אותי הנה כי הא-לוקים"². למרות שכלפי חוץ נדמה שאתם גרמתם לכך שאגיע לכאן, האמת היא כי כל מחשבותינו, החלטותינו ומעשינו נתונים הם ביד ה' וכלים הם לרצונו.

הגם שקשה להתיחס לרצון ה' כאל דבר מובן, נדמה כי בפרשה זו הצד הברור יחסית הוא דוקא הצד הא-לקי של הפרשה. רצון ה' לקיים את גזרת "כי גר יהיה זרעך"³ הוא המנחה את כל המהלכים המביאים לגלות, אך לעומת צד ברור זה, הרי ההשתתפות האנושית במהלך זה, מתגלה לנו כמבלבלת ואף כמביכה. ממה נובעת קנאה ותחרות זו בין האחים? מה גורם לעשרה אחים בני דעת להעלות על דעתם אפשרות הריגת אח? מה מניע אותם להשליכו בסופו של דבר אל אחד הבורות? כיצד אין הם מעלים בדעתם את השלכות המעשה שהם עושים על אביהם הממתין בבית?

גם צידו של יוסף אינו ברור כל עיקר. יוסף מתנכר לאחיו לאחר שבמשך שנים ארוכות לא ראה אותם. מדוע לא חס בן זקונים זה על אחיו הגדולים, ועל אביו הזקן הממאן להתנחם על מותו?

נראה כי הפסוק הראשון העוסק במכירת יוסף, הגם שנראה במבט שטחי כפתיחה סתמית לפרשת יוסף ואחיו, דוקא פסוק זה פותח לנו פתח להבנה מעמיקה יותר בספור ההתרחשויות.

שכתוב ועריכה: יובל דמרי

1. ויקרא רבה כז, ב.
2. בראשית מה, ח.
3. בראשית טו, יג.

“לישראל ברית עולם לאמור לך אתן את ארץ כנען”

פרשת יוסף והאחים פותחת בפסוק המתאר את יעקב.
“וישב יעקב בארץ מגורי אביו בארץ כנען”⁴.

מה בא להשמיענו פסוק זה, והלא עוד קודם לכן כבר נאמר “זיהי בשכון ישראל בארץ ההיא”⁵, וכבר ידוע לנו שיעקב שוכן בארץ. מהו איפוא חידושו של פסוק זה?

המתבונן בתשומת לב בפסוק יראה כי פסוק זה מורכב הרבה יותר ומלמד הרבה יותר מאשר נראה למעיין שטחי. הפסוק מתאר שני סוגי אחיזה בארץ. יעקב עצמו מתיישב בארץ בעוד שלגבי אבותיו היתה הארץ “ארץ מגורים”, ארץ של גרות ולא של התיישבות קבועה ומבוררת כהתיישבותו של יעקב. אך לא רק בסוג האחיזה שונה יעקב מאבותיו. ישנו פרט נוסף בפסוק אשר מבדיל את יעקב מאבותיו והוא נעוץ בעובדה שיעקב אינו מתיישב במקום מסוים בארץ, אין הוא נאחו בחבל ארץ זה או אחר כ”א יושב הוא בארץ כולה ולא כאבותיו הנאחזים במקומות פרטיים⁶.

עוד קודם לכן מוצאים אנו חלוקה בין יעקב לעשיו אשר בסופה נשאר כל אחד מהם בארצו שלו. עשיו הולך ונאחו בהר שעיר, ויעקב נותר בארץ כנען על כל חבליה. “וילך (עשיו) אל ארץ מפני יעקב אחיו... ולא יכלה ארץ מגוריהם לשאת אותם מפני מקניהם”⁸. הגה כי כן יעקב לבדו נשאר בארץ כנען בעוד שעשיו פורש לו לארצו שלו.

בהמשך מוצאים אנו גם בפי בניו של יעקב את שייכותם לארץ כולה, ולא לאזורים מצומצמים בתוכה. בדברם אל יוסף אחיהם, שליט מצרים, מגדירים האחים את עצמם כ”שנים עשר עבדיך אחים אנחנו בני איש אחד בארץ כנען”⁹, ובשלוח אותם יוסף להביא את אחיהם הקטון ממהרים האחים ועולים “אל יעקב אביהם ארצה כנען”¹⁰.

4. תהלים קה, י”א.

5. בראשית לז, א.

6. בראשית לה, כב.

7. באברהם מוצאים אנו כמה פעמים האחזות באזור וחבל ארץ מסוים, כדוגמת: (בראשית יב, ו) “ויעבר אברם בארץ עד מקום שכס עד אלון מורה”. וכן שם בפסוק ח נאמר “ויעתק משם ההרה... ויט אהלה בית אל מים והעי מקדם”, וכן שם יג, יח “ויאהל אברם ויבא וישב באלוני ממרא...” ועוד. גם ביצחק אחריו מוצאים אנו בפרק כה פסוק יא “וישב יצחק עם באר לחי רואי” ובפרק כו, כג”כ “ויעל משם באר שבע... ויט שם אהלה”.

8. בראשית לו, ו”ז.

9. בראשית מב, יג.

10. בראשית מב, כט. וכן בהמשך מוצאים אנו עוד כמה פעמים בהם האחים משייכים או משוייכים לארץ כנען, כדוגמת מה, יז “ולכו באו ארצה כנען”, וכן שם בפס’ כה “ויעלו ממצרים ויבואו ארץ כנען אל יעקב אביהם”.

יעקב ובניו שונים אם כן מאבותיו של יעקב הן בחוזק הקשר וההתיישבות בארץ בהיותם תושבים ולא גרים, והן בהיקף ההתיישבות והאחיזה בארץ בשבתם על הארץ כולה ולא רק על אזורים ממנה.

דומה שאין הפסוקים חוזרים ומדגישים עובדות אלה אלא על מנת ללמדנו את השתדלותם של יעקב ובניו להאחו בארץ, להתיישב ולהקבע לצמיתות בכולה, לדבוק בה על מנת שלא לעזבה עוד. די היה לו ליעקב בגלות אחת – גלות לבן, ולא עולה בדעתו שהוא יתחייב בגלות נוספת. מבקש הוא לקיים בו ובבניו את ברכת אביו "ויתן לך את ברכת אברהם לך ולזרעך אתך לרשתך את ארץ מגוריך אשר נתן אֱלֹהִים לאברהם"¹¹. אך לא כך גזרה ההשגחה, ואף על פי שמבקש יעקב לישב בשלוה, קופץ עליו ועל בניו רוגזו של יוסף.

"לעולם אל ישנה אדם בניו בין הבנים"¹²

אע"פ שגם יעקב מאויים על ידי יוסף כפי שנראה בהמשך. לאחים יש סיבה נוספת לחשוש מבן הזקונים, וסיבה זו מתוארת בפסוקים הבאים בפרשה:

"...יוסף בן שבע עשרה שנה היה רעה את אחיו בצאן והוא נער את בני בלהה ואת בני זלפה נשי אביו ויבא יוסף את דבתם רעה אל אביהם וישראל אהב את יוסף מכל בניו כי בן זקנים הוא לו ועשה לו כתנת פסים. ויראו אחיו כי אותו אהב אביהם מכל אחיו וישנאו אותו ולא יכלו דברו לשלום"¹³.

האחים – עיניהם אל העבר. מכירים הם את ההסטוריה של השנים האחרונות במשפחת אברהם ויצחק, ואף את קורות משפחתם הם בבית אביהם, ובעיני רוחם מרצדות עובדות אשר גורמות להם להרגיש שלא בנוח אל מול דמות יוסף הצומחת מולם. האחים יודעים כי לאברהם, זקן המשפחה, היו שמונה בנים ומתוך כולם בוחר אברהם בבן אחד – ביצחק, ונותן לו את כל אשר לו בחומר – "ויתן אברהם את כל אשר לו ליצחק"¹⁴, וברוח – "ביצחק יקרא לך זרע"¹⁵, ולכל שבעת בניו הנותרים נותן אברהם מתנות ומשלחם מעל "יצחק"^{15א}.

11. בראשית כח, ד.

12. שבת י, ב.

13. בראשית לז, ב-ד.

14. בראשית כה, ה.

15. בראשית כא, יב.

15א. בראשית כה, ו.

גם סבם, בוחר בבן אחד משני בניו ואת השני דוחק. לאחר חכוכים רבים זוכה אביהם יעקב בבכורה ובברכה ודוחק את רגלי עשיו אחיו מירושת הארץ ומירושת ברכת האבות. הרי שבכל דור נבחר בן אחד, המועדף על שאר האחים וזוכה בכל אשר לאביו.

האם גם אביהם עלול לעשות להם זאת? לכאורה במרוצת השנים האחרונות הוכח כי דבר זה אינו רחוק מהמציאות. האחים מודעים לכך שלא כל נשות אביהם הינן בעלות מעמד זהה. יודעים הם כי ליעקב יש שתי נשים ושתי שפחות¹⁶. עובדה זו כשלעצמה מאיימת אמנם רק על בני השפחות ולא על שאר הבנים, אלא שגם בין הנשים ישנה אחת מועדפת: "ויאהב יעקב את רחל"¹⁷. קביעה זו אינה שייכת אך ורק להסטוריה, שהרי גם בעתיד, שנים רבות לאחר מכן, מוצאים אנו עובדה זו בפיו של יהודה בשם יעקב – "אתם ידעתם כי שנים ילדה לי אשתי"¹⁸. עובדות אלה נשזרות במחשבת האחים לכלל איום וחשש שמא בנה בכורה של רחל, האשה האהובה, דוחקם ממעמדם ומזכותם כממשיכי יעקב בכלל, ובחלקם בארץ המובטחת בפרט.

אך לא רק העבר מאיים על האחים. ההווה גם הוא מצטרף לפחדיהם, יעקב אינו מסתיר את עובדת העדפתו את יוסף על פני אחיו. יוסף בן השבע עשרה שנה רועה את אחיו בצאן, הוא מנהיגם ומשגיח עליהם¹⁹. ומכח תפקידו זה היה גם מביא את דבתם רעה אל אביהם, בעוד שהאחרון שאוהבו מכל אחיו עושה לו כתונת פסים, אשר מלבד מה שהיא מעידה על העדפתו של יוסף, מצביעה היא על השררה שבידי לובה²⁰.

16. עובדה זו מופיעה במפורש כמה פעמים בפסוקים; כדוגמת פגישת יעקב ועשיו (בראשית לג, א-ב) "ויחץ את הילדים על לאה ועל רחל ועל שתי השפחות וישם את השפחות ואת ילדיהן ראשונה...". וכן בהמשך, במנין שנים עשר השבטים (שם לה, כה-כו) מוזכר במפורש מעמדן של שתי השפחות "ובני בלהה שפחת רחל דן ונפתלי ובני זלפה שפחת לאה גד ואשר...".

17. בראשית כט, יח. ועוד שם פסוק ל, "ויאהב גם את רחל מלאה" ובחריפות רבה מוצאים אנו בבראשית מו, יט "בני רחל אשת יעקב". מכל האמהות רחל היא היחידה המכונה אשת יעקב ולא לאה, וודאי שלא השפחות.

18. בראשית מד, כז.

19. אמנם ניתן לפרש בפשטות כי את אחיו משמעו עם אחיו, אך גם אז יוסף נבדל משאר אחיו והוא זה שרועה אתם ולא אחר מהאחים.

20. כדוגמת שמואל א יג, יח: "ועליה כתונת פסים כי כן תלבשנה בנות המלך הבתולות מעילים".

העבר וההווה גם יחד מצטרפים הם במחשבת האחים לכלל איוס חמור על חלקם בנחלת אביהם ובפרט בארץ, על כן אין פלא שהאחים אינם יכולים לדבר עם יוסף לשלום. אך הבן האהוב אינו נותן להם מנוחה וממשיך להטרידם ולהדאיג אף את אביהם בחלומות המטרידים את מנוחתם.

וחלומות השוא ידברו?²¹

על מנת להבין את המשך השתלשלות הארועים בין יוסף לאחיו מן הראוי שננסה להבין כיצד – אם בכלל – פועלים החלומות במציאות? ובענין זה הנביא ישעיהו מאיר לנו אור חדש על דברי ה' ביד נביאיו, ומהבנה זו נלמד גם על דברי החלומות.

בפרק נ"ה אומר הנביא:

"כי כאשר ירד הגשם והשלג מן השמים ושמה לא ישוב כי אם הרוה את הארץ והולידה והצמיחה ונתן זרע לזרע ולחם לאוכל כן יהיה דברי אשר יצא מפי..."²²

נתבונן במשל: האם הגשם בעצמו נותן זרע לזרע ולחם לאוכל, או שנותן הוא רק את האפשרות בידי האדם העמל למטה לזרוע זרעו ולאכול לחמו? ברור שללא השתדלות האדם ומעשיו – הגשם חסר ערך לחלוטין, ולולי עמל האדם לזרוע זרעו הרי שהיתה האדמה מצמיחה קוץ ודרדר ולא היה מגיע האדם לאכילת לחמו. ברור שבמשל – הגשם לבדו אינו מספיק. צריך הוא לשתף אף את עמל האדם עמו, ורק בעזרת האדם והשתדלותו מקיים הגשם את יעודו. אמור מעתה שגם בנמשל דברי ה' זקוקים הם להשתדלות ומאמצי האדם על מנת לבוא לידי פעלם השלם במציאות. דבר ה' עמוס הוא ביסודו. אין הוא מפרט ומדייק בלשונו, וסובל הוא פרושים רבים אשר האדם במעשיו ובהתנהגותו יפרשם²³.

21. זכריה י, ב.

22. ישעיה נה, י"א.

23. כדוגמא בולטת לנבואה עמומה תוכל לשמש לנו נבואת ברית בין הבתרים. נבואה זו, כך מתברר, סובלת היא פרושים מספר. שהרי נאמר שם לאברהם "ידוע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה" (בראשית טו, יג). הסתום בנבואה זו מרובה על המפורש. הקב"ה אמנם אומר שזרעו של אברהם יהיה גר בארץ זרה אך לא ברור באיזו ארץ מדובר האם גרות זו היא בארץ אחת או בכמה ארצות? בנוסף לגזירת הגלות ישנן עוד שתי גזרות נוספות, העבדות והענוי. אך לא ברור האם כל ה-400 שנה יהיו של גרות עבדות וענוי, או שמא חלקם עבדות

ואם כך הם הדברים בנבואה הברורה, על אחת כמה וכמה שיפים הדברים כלפי החלום הנבואי. בזה לא רק שהתגשמותם של הדברים תלויה במעשי האדם ומוכנותו של המקבל לקבל את התגשמות הנבואות, אלא שאף המשמעות היסודית של החלום ניתנת ע"י האדם. החלום הנבואי עמום הוא הרבה יותר. העובדות בו מתוארות בסמלים ובמשלים וצריך שהאדם עצמו יתן לו את משמעותו ע"י פתרונו וכדברי חז"ל: "כל החלומות הולכים אחר הפה"²⁴.

לאור הבנה זו יקל עלינו להבין את המשך הארועים בין יוסף ואחיו.

שמעו נא החלום הזה אשר חלמתי

"ויחלום יוסף חלום ויגד לאחיו ויוסיפו עוד שנוא אותו. ויאמר אליהם שמעו נא החלום הזה אשר חלמתי"²⁵.

פסוק זה אומר דרשני. מה מקומה של שנאתם של האחים ליוסף באמצע ספרו את חלומו אליהם?

ואמנם המתבונן בפסוק זה יראה כי מתוארת בפסוק השתדלות ורדיפה של יוסף אחר אחיו, ולאחר שסיפר להם יוסף כי חלם חלום, האחים אינם מעוניינים לשמוע אותו ותחת זאת עומדים בשנאתם אליו. אך יוסף ממשיך להפציר בהם "שמעו נא החלום". יוסף מעוניין שהאחים יפתרו את חלומו. בתום לבו מקוה יוסף שהאחים יפתרו את חלומו ויקנו לו את המשמעות הראויה לו; והאחים אכן פותרים.

"והנה אנחנו מאלמים אלומים בתוך השדה והנה קמה אלומתי וגם נצבה והנה תסובינה אלומותיכם ותשתחווין לאלומתי"²⁶.

וחלקם סתם גרות, כפי שאכן היה. יתרה מזאת, גם בפרט שלכאורה נראה ברור ומוחלט ואינו נתן לשנוי – הארבע מאות שנה – גם בו ישנם חשבונות שונים העולים למנין ארבע מאות או יותר (עיין שמות יב, מ וברמב"ן שם) ומלבד חשבונות אלה הרי הגלות של עם ישראל התארכה ב 40-שנים נוספות עקב חטאיהם. הרי שהנבואה אינה דבר חתוך וברור ומקבלת היא את פרושה על פי מעשי האנשים שאליהם היא פונה.

24. ברכות נה:

25. בראשית לז, ה.

26. בראשית לז, ז.

החלום מגיע אל יוסף גלים גלים, כשכל גל שוטף את קודמו ומכסהו²⁷. תחילתו בשמונת האחים עצמם האוגדים את אלומותיהם פרי עמלם-בשדה. בשלב זה של החלום, האחים ויוסף הם בעלי גתוני פתיחה שוים. שניהם אוגדים את עמל עבודתם שישמש למחיתם. בשלב השני של החלום נעלמות הדמויות הברורות של האחים. האישיות נעלמת ונותרת רק תוצאת עבודתם – האלומות (פרנסתם) כשאלומת יוסף מתבלטת מעל כולם בהזדקפה מעל גבי אלומות אחיו, כשבשלב השלישי נוטות אלומות האחים אל אלומת יוסף כמו לבקש חסותה ועזרתה. המסר ברור לאחים – פרנסתם ומחיתם תהיה תלויה ביוסף ותזדקק להשלמה ממנו. למולם עומד יוסף המתנשא עליהם כבר עתה בכתונת הפסים אשר עליו, ואשר בחלומותיו מנסה להשתרר עליהם עוד יותר. האחים מזדעקים אל מול שאיפה זו של אחיהם הצעיר, וכיון שכאמור "חלומות הולכים אחר הפה" בצעקם "המלוך תמלוך עלינו אם משול תמשול בנו" פותרים האחים מבלי משים את חלומו של יוסף.

השתלשלות הימים הבאים מלמדת את האחים כי המציאות הנכפית עליהם מחלומו של יוסף עתידה להסתבך עוד יותר עם הופעת חלומו השני:

"ויחלום עוד חלום אחר ויספר אתו לאחיו ויאמר הנה חלמתי חלום עוד והנה השמש והירח ואחד עשר כוכבים משתחוים לי. ויספר אל אביו ואל אחיו ויגער בו אביו ויאמר לו מה החלום הזה אשר חלמת הבוא נבוא אני ואמך ואחיך להשתחוות לך ארצה"²⁸.

מה פשר נזיפה זו של יעקב? וכי נתונים חלומותיו לשליטתו? השוואה בין תאור ספורו של החלום הקודם לבין תאור ספור החלום הזה מעמידה אותנו על כך ששני פעלים שונים משמשים בכל אחד מהתאורים. בחלומו הראשון יוסף רק אומר את החלום לאחיו. "ויגד לאחיו". ואילו בחלום זה אין יוסף מסתפק רק באמירה כי אם מספר את החלום אל אביו ואחיו. הספור אינו רק אמירה והצגה של החלום כ"א כולל הוא בתוכו גם את פתרונו של החלום ומפתרון זה נובעת התרעמות אביו. שהרי החלום האחרון ברור הרבה פחות מהראשון. המשתחוים הם סמלים, ויוסף הוא זה שמבאר ומפרש כי הדמויות הם אביו ואחיו²⁹. יעקב אם כן אינו גוער ביוסף על עצם הופעת

27. חלומות רבים פותחים במלה והנה (עיין בראשית כח, יב; לז, ט; מ, ט; מ, טז) ובדרך כלל ענינה להצביע על בהירות החלום עד שאפשר להצביע עליו ולומר "הנה". אך בחלום זה נשנית מילה זו שלוש פעמים כמו לרמוז על בהירות כל אחת מהתמונות המתחלפות.

28. בראשית לז, ט-י.

29. כבר במדרש מיוחסים לחלום זה פתרונות אחרים, פשטניים, כדברי מדרש רבה: א"ר יצחק אמר יהושע לשמש... לא כך ראה אבא אותך בחלום "והנה השמש והירח..." אף

החלום אשר הוא כשלעצמו אינו מעלה ואינו מוריד, אך פתרונו של יוסף לחלום הוא זה אשר גורם לגערתו של האב.

"אשר אתו חלום יספר חלום ואשר דברי אתו ידבר דברי"³⁰.

זהו המקום לברור נוסף. מהי משמעותם של חלומות יוסף? האם חמתו של יעקב עולה רק בגלל העובדה שהוא יזדקק לעזרת בנו או שמא יש לחלומותיו השלכות נוספות?

ברור שיעקב רואה לעתיד, וראיתו זו היא אשר גורמת לו לגעור בבנו. יעקב רואה בחלומות בנו גורם מאיים לישיבתו בשלוח בארץ אבותיו. יוסף וחלומותיו מטילים סימן שאלה על בקשתו של יעקב לישוב במנוחה. במוחו של יעקב עדיין מהדהדת ההבטחה האלוקית "הארץ אשר אתה שוכב עליה לך אתננה ולזרעך"³¹. גם ברכת אביו מבטיחה כי הקב"ה "יתן לך את ברכת אברהם לך ולזרעך אתך לרשתך את ארץ מגוריך אשר נתן אלקים לאברהם"³². מקוה יעקב בכל לבו שאכן הוא ינחיל ויוריש את הארץ לבניו אחריו. אמנם, יודע הוא כי מגזירת הגלות לא יוכלו צאצאיו להמלט אך אין כל הכרח כי הגלות תתחיל בו או בבניו. יעקב מקוה כי הגלות תדלג מעליו ומעל בניו ותתחיל רק בדורות הבאים, יעקב מתברך בלבבו שהוא כבר ריצה גלות מספקת בבית לבן ולא יצטרך לשוב ולגלות, אך חלומותיו של יוסף מערערים אמונה זו, שהלא כיצד יוכל אב להוריש לבנו אם הלה אינו נתון תחתיו? כיצד יוכל יעקב להנחיל את הארץ לבניו בשעה שיוסף אינו תחתיו כ"א מעליו? כיצד איפה יעמוד חלום יוסף אל מול דבר ה'?

ברור ליעקב שהפתרון היחיד הזועק ממצב זה הוא – גלות. רק שם יוכל יוסף באופן זמני ולא נורמלי להיות מעל אביו; לא בארץ. בארץ חייב הוא להיות תחתיו ע"מ שיוכל לנחול אותה ממנו, וכלשון הרמב"ן: "אבל היה רואה השתחויות אחיו לו וגם אביו וכל זרעו אתו אי אפשר להיות בארצם..."³².

יעקב מבין כי יוסף בחלומו מאלץ את המשפחה כולה לגלות, ורק במצב זה יוכלו חלומותיו להתממש. רק בה תתאפשר באופן זמני ישיבתו של יוסף מעל אביו ולאחר הגלות ישובו הבנים וינחלו את הארץ מאבותם. מציאות הגלות הנכפית עליו היא

אתה דום מלפני. מיד "וידם השמש וירח עמד". הרי שאין הכרח לפרש את הסמלים בחלום כפרושו של יוסף.

30. ירמיה כג, כח.

31. בראשית כח, יג.

32. רמב"ן בראשית מב, ט.

הגורמת לגערותו של יעקב, אך אעפ"כ מבין יעקב כי את אשר נגזר אין להשיב ועל כן הוא שומר את הדבר, וככל שומר מקבל על עצמו אף את האחריות הנובעת מהשמירה. עומד הוא בהמשך הארועים לצידו של יוסף בנסיונו לממש את חלומותיו, וכנגד האחים המנסים למנוע את התגשמותם, כפי שמתברר בפסוקים הבאים.

"וילכו אחיו לרעות את צאן אביהם בשכם"³³. והיכן יוסף? והלא יוסף בן השבע עשרה היה רועה אותם בצאן, מדוע אין הוא מצטרף אליהם אף ביציאה זו?

נראה כי יציאתם זו למרעה שונה היא מיציאותיהם עד כה. הפעם האחים אינם נשלחים ע"י יעקב כ"א הולכים. יוצאים הם על-דעת עצמם ע"מ לברוח, בורחים הם מיוסף וחלומותיו. בורחים הם מאביהם אשר עומד לצד יוסף בשומרו את חלומותיו, בורחים הם מחרב הגלות המאיימת עליהם. לא רק יציאתם שונה היא, כי אם גם מגמת פניהם טומנת בתוכה משמעויות חשובות מבחינת האחים. הם בורחים אל שכם, אל המקום בו אמר ה' לאברהם "לזרעך אתן את הארץ הזאת"³⁴, ולדעת הרמב"ן הארץ הזו היא שכם בלבד³⁵. נאחזים הם באבן השתיה להבטחת הארץ לאבות. נאחזים הם בשכם אשר היא תחילת ירושת וכבוש ארץ ההבטחה ע"י זרע אברהם ע"י שמעון ולוי אחי דינה לפני שנים ספורות. אך יעקב אשר קיבל על עצמו אחריות על חלום יוסף, אינו יושב בשב ואל תעשה. שולח הוא את יוסף אל אחיו מעמק חברון – "מעצה עמוקה של אותו צדיק הקבור בחברון לקים מה שנאמר לאברהם כי גר יהיה זרעך"³⁶. דורש הוא מיוסף כי ילך הוא עם אחיו לממש את החלום. ויוסף אכן אינו מהסס, ועל אף העכובים מתמיד הוא במשימתו עד הגיעו אל אחיו.

ונראה מה יהיו חלומותיו?

ובהגיעו אל אחיו.

"ויראו אותו מרחוק ובטרם יקרב אליהם ויתנכלו אותו להמיתו ויאמרו איש אל אחיו... לכו ונהרגנו ונשליכהו באחד הבורות ואמרנו חיה רעה אכלתהו ונראה מה יהיו חלומותיו"³⁷.

יוסף מתקרב אל האחים, ומצינו קריבה למלחמה. האם לא כך נראית בעיני האחים קריבתו של יוסף אליהם? האם אין יוסף האיום החמור ביותר על חייהם השלויים של

33. בראשית לז, יב.

34. בראשית יב, ז.

35. רמב"ן שם.

36. בראשית לז, יד וברש"י שם.

37. בראשית לז, יח-ט.

האחים? מתכניותיהם כלפיו נראה כי אכן כך הם פני הדברים. האחים מנסים להסירו מעל דרכם וחייהם, ומתנכלים להמיתו. האמנם להורגו? האם זוהי מטרתם המוצהרת והיחידה של האחים? מסוף דבריהם נראה כי מטרה אחרת להם, מטרתם הסופית היא "ונראה מה יהיו חלומותיו". כל הפצם ורצונם של האחים הוא להרחיק ולבטל את התקיימות חלומותיו המאיימים של יוסף, ולמען מטרה זו מוכנים האחים לנקוט בכל אמצעי כשר ובין השאר גם בדרך הריגתו; וגם זו אינה הריגה סתם, כ"א הריגה מ"דין רודף". אך ראובן אחיהם אינו מניח להם להשתמש באמצעי שכזה להשיג את מטרתם, ונמוקיו עמו. לטענתו יוסף הינו ילד³⁸ ואין הוא ראוי לעונש מות. וגם אם תרצו לומר שהוא חייב מדין רודף הרי שניתן להיפטר מרדיפתו שלא בדרך הריגתו. "השליכו אותו אל הבור הזה אשר במדבר ויד אל תשלחו בו"³⁹. גם זוהי דרך להיפטר ממנו ומגזרת חלומותיו. האחים אכן שומעים בקול ראובן ובהפגנתיות מורידים ומפשיטים את כותנתו, כתונת הפסים, סמל לשררתו עליהם בעבר ובעתיד. בזה מגיעים למטרתם המוצהרת של דחיית בעל החלומות על חלומותיו והשלכותיהם.

"האומר לאביו ולאמו לא ראיתיו ואת אחיו לא הכיר... כי שמרו אמרתך"⁴⁰

ברבות השנים משנאלצים האחים לרדת מצרימה בעל כרחם ובנגוד לרצונם, מפתיעה אותנו התנהגותו של יוסף כלפיהם. נשוה בנפשנו מה עולה בדעתו של אביו אשר גדל והצליח כל כך במצרים, וסוף סוף לאחר תקופה ארוכה בה לא ראה יוסף את אביו ואחיו עומד הוא מול אפשרות קרובה ופשוטה כל כך לפגוש את אביו ולאחד משפחות – מה ממלא את מחשבתו של אדם שכזה? האין הוא מלא רגשות חמלה וחיבה? האין הוא רוצה להתפרץ ולקרוא "אני יוסף אחיכם... העוד אבי חי"? מבכיותיו הרבות של יוסף בהמשך מתברר לנו שאכן זהו רצונו האמיתי והטבעי של האב הנמכר – יוסף. קשה לו להתגבר על מדותיו ולהתנכר לאחיו. התנכרותו גורמת לו להתפרצויות של בכי לעתים מזומנות. מדוע אם כן בכל זאת הוא מתנכר? מדוע אין

38. במספר מקומות מוצאים אנו כי ראובן מתיחס ליוסף אחיו כאל ילד. הפעם הראשונה היא כבר בסוף מעשה המכירה בשובו אל הבור ובגלותו כי יוסף איננו, מזדעק ראובן "הילד איננו ואני אנה אני בא" (בראשית לז, ל). גם בהמשך משנאסר שמעון קובל ראובן כנגד אחיו "הלא אמרתי לכם לאמור אל תחטאו בילד" (בר' מב, כב).

39. בראשית לז, כב.

40. דברים לג, ט.

הוא מתודע אל אחיו מיד ברדתם מצרימה? מדוע לא הודיע על קיומו לאביו מיד עם צאתו מבית האסורים למלוך?

פתח לתשובה בענין מוצאים אנו בדברי הרמב"ן המעמיד את רצונו של יוסף לממש את חלומותיו כמניע בהתנכרות זו, ואומר כי "יודע היה (יוסף) כי כל אחיו ישתחוו לו בתחילה... ופעם שנית ישתחוו לו השמש והירח ואחד עשר כוכבים"⁴¹. והגר"א החרה החזיק אחריו ופרט עוד יותר בהסבירו כי "כונתו לא היתה ח"ו לצערם וכ"ש שלא לצער את אביו חנם, אלא שידע שעל ידי כן יתקיימו חלומותיו כסדר ולא רצה לעבור על רצון השי"ת ולכך הקדימה התורה ויזכור יוסף את החלומות"⁴² להודיע שכל מה שעשה לא עשה אלא מרוב צדקתו שיתקיימו החלומות שלא להתנהג הפך מגזירת עליון וזה כלל התורה"⁴³. "זהו כלל התורה" בלשון הגר"א, משמעו שהתורה מלמדת אותנו לעשות רצון ה' בלי חשבונות אישיים, בלא להתבייש מן המלעיגים והמלעיזים. את רצון ה' יש למלא, ולבטל את רצונותינו ולכבוש את רחמנותנו ומדותנו, ובלבד שרצון ה' יתמלא. זוהי צדקתו של יוסף הצדיק. דבק הוא במטרתו זו – קיום גזרת ה' הידועה לו בלבד, על אף הפרשנויות השליליות אשר עלולים הסובבים אותו ליחס להתנהגותו. יוסף הצדיק היה נעלה מחשבונות בני האדם, ומוכן היה לשמוע חרפתו ולספוג עלבונו ולכבוש רחמיו, רק משום שלא היה מוכן לעבור על רצון השי"ת. מעין צדקתו של אברהם בעקדו את בנו. "את הכל עשה יפה בעתו לקים החלומות כי ידע שיתקיימו באמת"⁴⁴. אך מדוע להתנכר? מדוע הרצון ליישב חלומותיו מכריח את יוסף להתנכר לאחיו ולא להתודע אליהם מיד אחרי השתחויתם לו בתחילה? כזכור, בחלומו הראשון של יוסף האחים משתחווים לאלומת יוסף, לא ליוסף עצמו. האחים אינם צריכים לדעת כי יוסף הוא המשביר. צריכים הם לשעבד עצמם לעושרו והצלחתו של יוסף מבלי לדעת מי עומד מאחריה, ועל כן חייב יוסף להתנכר להסתתר ולהעלים את זהותו. דבר נוסף לומד יוסף מחלומותיו הוא שהאחים מרצונם החופשי עתידים להשתעבד לו – למלך הגולה. בבחירתם הם צריכים האחים לבחור בגלות על פני השיבה לארץ. אך בראות יוסף כי האחים איתנים בדעתם לקחת תבואה ולשוב לארצם, משתמש יוסף בכל האמצעים והדרכים לגרום לאחיו להשאר מרצונם בגלות, כפי שאומנם קורה לבסוף כשיהודה נציגם של האחים, ובשם כולם, מביע את הסכמתו – הסכמתם של האחים כולם להשאר תחת יוסף. "הננו עבדים לאדני גם אנחנו גם

41. רמב"ן על בראשית מב, ט.

42. דיוקו של הגר"א הוא מכך שיוסף זוכר את חלומותיו. לא מוזכרת כלל מכירת האחים או הכנסתם אותו לבור, משמע מניעיו הם החלומות ולא מעשיהם שלהם בו.

43. הגר"א – אדרת אליהו פרשת מקץ.

אשר נמצא הגביע בידו⁴⁴. יהיו הסיבות והמניעים אשר יהיו, יוסף גורם לאחיו לבחור בגלות ובשלטונו של יוסף תחת השיבה ארצה אל יעקב אביהם, ובזה מממש יוסף את חלמו הראשון על כל פרטיו. כעת שומה עליו להוציא לפועל את פתרון החלום השני: יעקב אף הוא צריך להגיע למצרים לגולה, ועל כן מסרב יוסף להצעת יהודה ודורש מהאחים לעלות חזרה אל אביו. אלא שנאומו הארוך של יהודה מבהיר לו כי צעדו זה של השארת בנימין במצרים עלול לגרום למותו של יעקב אביו, וכדברי יהודה "והיה כראותו כי אין הנער – ומת"⁴⁴. לאחר מיתת אביו ודאי שלא יוכל יוסף לממש את חלמו ועל כן יוסף אינו מתאפק עוד, מתודע אל אחיו ומצוה אותם להוריד את אביהם אף הוא למצרים.

תעלא בעידניה – סגיד ליה⁴⁵

משנוכח יעקב כי אכן יוסף חי וכי הוא השולט בארץ מצרים יורד יעקב מצרימה. אך מה עובר בדעתו בשעה שהוא גולה מארצו? האם יורד הוא ברצון או שמא עדיין חושש יעקב וכל ירידתו מצרימה לא נעשית בלב שלם? הפסוקים אינם מתארים את רגשותיו ומחשבותיו בפרוש, אך דומה שהשואה בין בקשת יוסף והצעתו לאביו, ובין תאור המטרה שלשמה יורד יעקב, מצביעה על פער בין בקשת יוסף וכונת יעקב, פער אשר מצביע במידה לא מבוטלת על יחסו של יעקב לירידה מצרימה.

יוסף מבקש מאביו "וישבת בארץ גשן"⁴⁶, ישיבה לצמיתות, אך יעקב אינו נענה לדרישה זו. אין כונתו לרדת להתישב בארץ גושן. כל כונתו היא "אלכה ואראנו בטרם אמות"⁴⁷. מבחינת יעקב די בזה למימוש חלומות יוסף. אלא שהתגלות ה' ליעקב היא המאלצת אותו לרדת למצרים שלא על מנת לשוב מיד. ה' הנגלה אליו באומרו "אל תירא מרדה מצרימה כי לגוי גדול אשימך שם"⁴⁸ מאלץ את יעקב לרדת לגלות על מנת להשתקע שם. אך גם לאחר שיעקב מקבל על עצמו את גזירת ההשגחה עדיין אין לבו שלם עם מעשיו של בנו הצעיר. עדיין מקפיד הוא על בנו וחושד כי השתדלותו של יוסף לקיום חלומותיו היא אשר גורמת לו לרדת מארץ כנען לארץ גושן, וקפידא זו באה לידי בטוי גם בפגישתם של האב והבן. יוסף מצדו מלא התרגשות לקראת בואו של אביו, ולקראת הפגישה עמו "ויאסור יוסף מרכבתו ויעל לקראת אביו גשנה"⁴⁹.

44. בראשית מד, ט.

44א. בראשית מד, לא.

45. מגילה ט:

46. בראשית מה, י.

47. בראשית מה, כת.

48. שם, מו, ג.

49. שם, שם, כט.

יוסף אינו ממתין ואינו מחכה לאביו אלא יוצא לקראתו ובהגיעו אליו "ויפל על צואריו ויבך על צואריו עוד"⁵⁰. יוסף אינו מבליג על התרגשותו. הוא האוסר את המרכבה, הוא העולה לקראת אביו, הוא הגופל על צוארו והוא הבוכה על צואר אביו. לעומתו יעקב כמו מגותק ממעמד מרגש זה של פגישה מחודשת עם בנו אהובו לאחר כל כך הרבה שנים של פרידה. אין הפסוקים מתארים ולו במעט את התרגשותו, ואילו חז"ל מלמדים אותנו כי באותה שעה קרא יעקב קריאת שמע⁵¹. מקבל הוא על עצמו את עול הגלות והשעבוד בעל כרחו. אך עדיין יעקב אינו כורע ליוסף. עדיין אינו מוכן להודות ליוסף על כל דברי החלום. אך לכל זמן ועת לכל חפץ⁵², ואף הודאה זו עתידה לבוא בסוף ימי יעקב.

"ויקרבו ימי ישראל למות ויקרא לבנו ליוסף ויאמר לו אם נא מצאתי חן בעיניך שים נא ידך תחת ירכי ועשית עמדי חסד ואמת אל נא תקברני במצרים"⁵³.

שבע עשרה שנה יעקב במצרים. רואה הוא את בניו חיים בגלות, משתקעים בה ואף מצליחים בתוכה⁵⁴. רואה הוא נכדים ואולי אף נינים הנולדים וגדלים בגלות. הגלות הופכת מחלום מאיים של בנו למציאות מתמדת החובקת לתוכה את כל ישראל. יעקב מוצא עצמו על סף הודאה לחלומות יוסף, אך בטרם יודה יעקב ליוסף מבקש הוא הודאה במקצת מיוסף וחלומותיו. מבקש הוא מבנו כי ישים ידו תחת ירכו, וכפרוש הראב"ע "כי היה משפט בימים ההם לשים אדם ידו תחת ירך מי שהוא ברשותו והאדון יושב והירך על יד כטעם הנה ידי תחת רשותך לעשות רצונך"⁵⁵. זהו רצונו של יעקב מיוסף שיכניס עצמו תחת רשותו של יעקב, יודה לו במקצת ולא יקברנו במצרים. יעקב מבקש מיוסף כי לפחות לאחר מותו יוציאהו מהגלות לארצו. "ונשאתני ממצרים וקברתני בקבורתם"⁵⁶, ורק לאחר שנשבע יוסף ליעקב כי יעלה את יעקב חזרה לארץ כנען מקיים יעקב בעצמו "תעלא בעידניה סגיד ליה"⁵⁷. "וישתחו ישראל על ראש המטה"⁵⁷. מודה הוא ליוסף שאכן בחייו יוסף הוא המלך השליט – בגלות. בזה למעשה סגר יוסף את מעגל חלומותיו ויישומם במציאות כפי שהטילה עליו ההשגחה.

50. שם.

51. רש"י מו, כט.

52. קהלת ג, א.

53. בראשית מז, כט.

54. בפרק מז פסוק ו מתוארת בקשתו של פרעה מיוסף: "ואם ידעת ויש בם אנשי חיל ושמתם שרי מקנה על אשר לי....".

55. ראב"ע על בראשית כד ב.

56. בראשית מז, ל.

57. שם, שם לא.